

ІДЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ПРАВА В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті розглядається поняття та зміст ідеологічної функції права в сучасній правовій системі України. Визначаються особливості цілей і завдань ідеологічної функції права в соціальній і духовній регуляції суспільних відносин і практичної реалізації в державно-правовому механізмі.

Ключові слова: ідеологія, ідеологічна функція права, функції права, правова ідеологія, правова система.

В статье рассматривается понятие и содержание идеологической функции права в современной правовой системе Украины. Определяются особенности целей и задач идеологической функции права в социальной и духовной регуляции общественных отношений и практической реализации в государственно-правовом механизме.

Ключевые слова: идеология, идеологическая функция права, функции права, правовая идеология, правовая система.

The article deals with the concept and content of the ideological function of law in the modern legal system of Ukraine. The peculiarities of the goals and objectives of the ideological function of law in the social and spiritual regulation of social relations and practical implementation in the state legal mechanism are determined.

Key words: ideology, ideological function of law, functions of law, legal ideology, legal system.

Вступ. Суспільний і правовий досвід української історії переконливо підтверджує одну з головних ідеологічних настанов: без цілісної, самодостатньої та цілеспрямованої ідеології державотворення, побудованої на духовних і національних пріоритетах, наша країна приречена бути придатком політики інших держав. Тільки усвідомлення власних національних пріоритетів і втілення їх у життя може забезпечити нашій державі гідне й повноцінне існування в світовому співтоваристві, перетворивши її з об'єкта на повноправний суб'єкт міжнародних відносин.

Вагомий внесок у дослідження державно-правового життя ідеологічної сфери належить працям В. Андрущенка, В. Баруліна, Н. Бобрової, К. Гірца, А. Луцького, Г. Мальцева, М. Недюхи, В. Пшидатка, Т. Радько, В. Толстика, В. Семенова, С. Сливки, Н. Ткачової й інших. Такі праці й послужили науково-теоретичним і практичним підґрунтям для написання статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичний аналіз сутності й основних проблем здійснення ідеологічної функції права на сучасному етапі становлення правової системи України.

Результати дослідження. Сучасні українські реалії диктують необхідність не лише детальніше досліджувати ідеологічну функцію права, але й створити чіткий механізм її практичного здійснення й ефективної імплементації. Деідеологізація громадського й державного життя й проголошення ідеологічного плюралізму зовсім не означають відмови від ідеології як ціннісного компонента правової регламентації й державної політики. Специфічною рисою ідеологічної функції порівняно з іншими функціями права є те, що головним об'єктом її дії є не громадські відносини, а свідомість людей, їх світогляд, культура, потреби й інтереси.

Проблема цілей ідеологічної функції права є складовою частиною проблеми кореляції функцій права й цілей права як соціального й духовного регулятора. Цілі ідеологічної функції права зумовлюють шляхи її розвитку й реалізації й самі зумовлюються спільними напрямками

розвитку держави й правової системи. Мета й завдання ідеологічної функції права пов'язані з нормативним закріпленням, пропагандою й захистом тих або інших цінностей, які стають частиною суспільної свідомості й виражаються у відповідних соціальних зв'язках.

Неправильна постановка завдань, які законодавець планує вирішити в контексті суспільної імплементації ідеологічної функції, або їх неправильне тлумачення призводить до неповноцінності ідеологічного впливу права, а вона може призвести до того, що суспільна свідомість починає спотворювати чи ігнорувати правові форми, замінюючи їх іншими соціальними регуляторами. Це може супроводжуватися видимістю дотримання офіційних норм держави, розбіжністю суцього й належного, тобто, по суті, штучним юридичним дуалізмом. Усе це увиразнює необхідність чіткого визначення й закріплення цілей правової ідеології й критеріїв удосконалення ідеологічної функції права.

Як відзначають Т. Радько й В. Толстик, упорядкованість громадських відносин, їх системність і динамізм є необхідними умовами функціонування й розвитку суспільства. Тому соціальне призначення права полягає у врегулюванні, упорядкуванні суспільних відносин, у наданні їм належної стабільності, єдності й актуальності в контексті суспільної імплементації, інакше кажучи, у створенні необхідних правових умов для нормального й прогресивного розвитку суспільства, торжества свободи, автономії й індивідуальності людини [12, с. 26–27].

На наш погляд, найбільш важливою й загальною метою ідеологічної функції права є формування всебічно розвиненої особи. Усі інші цілі щодо цієї мети виступають як засоби, шляхи її реалізації. І в цьому контексті необхідно назвати передусім соціально позитивну самореалізацію людської особистості. У літературі в цьому плані справедливо відзначається, що вдосконалення людини пов'язане з її органічною й повною самореалізацією в соціально цінних формах [13, с. 60].

Така соціально позитивна самореалізація невід'ємна від формування за допомогою права й правової ідеології самої особи – творчої, соціально відповідальної, наділеної високими особистими й професійними якостями, високою загальною й правовою культурою.

У сучасній українській правовій системі, особливо після того, як суспільство пережило великі соціально-політичні й ідеологічні потрясіння (Помаранчеву революцію та Революцію Гідності), належний ступінь актуалізації та підвищення суспільного запиту отримали такі принципи, як демократизм, рівність усіх перед законом і судом, справедливість, гуманізм, соціальна свобода, громадянський обов'язок, законність. Роз'яснення вказаних принципів і впровадження їх у суспільну правосвідомість і громадське життя потрібне для успішного здійснення ідеологічної функції права, а тому виступає одним із найважливіших її завдань.

Отже, із метою належного виконання дослідницьких завдань, поставлених у цьому структурному елементі дослідження, розглянемо основні підходи до наукової інтерпретації ідеології як такої. Як система поглядів, ідей і концепцій, на думку провідних вітчизняних учених, ідеологія знаходить своє втілення в різноманітних формах суспільної свідомості, що розрізняються за своїм предметом, характером відображення інтересів соціального суб'єкта, а також тією функцією, яку вони виконують у суспільному житті. При цьому, як правило, ідеологія тісно пов'язана з такими формами суспільної свідомості, як політична й правова свідомість, мистецтво й мораль, філософія й наука, а також із релігією, економічною свідомістю людини тощо. У результаті «входження» ідеології в зазначені форми суспільної свідомості вони певною мірою втрачають свій самостійний статус, поступово ідеологізуються, виконуючи в суспільстві ідеологічну функцію. Ідеологія являє собою активну свідомість. Маючи відверто практичне спрямування, вона є не лише вираженням колективного інтересу, а й колективної волі такої групи, яка є суб'єктом опозиції, конфлікту та боротьби. Тому вона досить своєрідним чином поєднує в собі судження факту (справжні знання) і судження цінностей (оцінки, надії, сподівання, мрії, вигадки, пророцтва, видіння, марення й ін.) [1, с. 127, 130]. Звідси випливає, що конструювання ідеологем здійснюється на основі аксіологічно наповнених суджень та умовиводів. При цьому особливо активно використовуються різного роду міфи, що значною мірою шкодить історичному процесу. Тому, на наш погляд, більш слушною є позиція, за якою ідеологія має ґрунтуватися на основі конструктивних суспільно-політичних і соціально-культурних схем, принципів, ідей.

Зокрема, дослідник К. Гірц у своїй праці «Інтерпретації культур» визначив поняття «ідеологія» як систему взаємопов'язаних тверджень, теорій і цілей, що становлять певну суспільно-політичну програму. Важливість ідеології, серед іншого, полягає в її здатності підтримувати індивіда (чи групу) в умовах хронічного напруження та в згуртуванні (цементуванні) соціальної групи чи класу в критичних ситуаціях [5, с. 227, 240, 241]. Під поняттям «ідеологія» також розуміється пов'язана система образів, ідей, етичних принципів, загальних значимих уявлень,

а також колективних поривів, релігійних ритуалів, споріднених структур, технічних прийомів у забезпеченні еволюції форм організації влади, інститутів і формулювань завдань, що вимагають вирішення, а також сил для їхнього виконання. Ця система має на меті регуляцію відносин усередині певного колективу, народу, нації, держави [8, с. 383]. Об'єднуючи та консолідуючи націю, ідеологія робить її більш монолітною та цілеспрямованою в процесі досягнення життєво важливих цілей. Отже, ідеологія є неодмінною ознакою конструктивної й ефективної державно-політичної системи.

На думку В. Баруліна, однією з найважливіших форм самоствердження людини є її самотворення суспільства, природи, усієї матеріальної й духовної культури. Оскільки творення є саме формою самоствердження, воно набуває значення одного із засадничих ціннісних факторів [2, с. 182]. Посилення начал творчості, творчої соціальної активності в житті людей є хоча й дуже загальною, але важливою метою вдосконалення ідеологічної функції права.

Фокусуючись на розгляді мети й завдань ідеологічної функції в правовій системі сучасної України, насамперед треба уточнити, що пострадянське суспільство на сучасному етапі свого розвитку орієнтується на особу, що має не лише високорозвинену політичну, моральну й правову свідомість, але й украй розвинені ділові якості, високу організованість і активність, почуття соціальної відповідальності. Слід погодитися з тим, що ціннісне наповнення права, зверненого до особи, припускає розуміння цього феномена як цивілізаційного регулятора, взаємовигідного, універсального посередника між інтересами й потребами особи й різноманітною діяльністю держави [11, с. 27].

У рамках загальної стратегії впливу на особу в сучасних умовах потрібне формування «культури захисту суб'єктивних прав». Якою б хорошою й ефективною не була правова система держави, вона втрачає всяку ефективність і орієнтири, якщо людина сама, за своєю ініціативою, не стане домагатися здійснення своїх суб'єктивних прав саме боротьбою за них, використовуючи всі можливі правові механізми.

У зв'язку із цим необхідно, щоб правова ідеологія вчила людей правильно, активно й цивілізовано, у рамках чинного законодавства боротися за свої права. Іншими словами, необхідно цілеспрямовано ідеологічно формувати «культуру захисту суб'єктивних прав». У країні ще не сформувався ефективний механізм захисту прав особи, унаслідок чого громадяни не можуть чинити помітний опір несправедливим діям чиновників, тому ситуація, коли правова індиферентність і відчуженість стають невід'ємними рисами способу життя особи, є цілком зрозумілою й закономірною.

Іншою важливою метою ідеологічної функції права й одночасно важливим критерієм її прогресивного розвитку, удосконалення є точне й повне відображення в ній найбільш значимих соціальних інтересів. При цьому необхідно не лише відобразити в правовій ідеології й законодавстві інтереси різних соціальних груп, але й максимально гармонізувати їх як щодо один одного, так і щодо потреб розвитку суспільства в цілому.

Потреби й інтереси, утілюючись у соціальній нормі чи групі норм, забезпечують цій нормі її реалізацію, долаючи протидію різних чинників, зокрема й інших інтересів. Завдяки цьому дії людини з реалізації норм набувають сильнішої психічної й соціальної мотивації. За кожною правовою нормою стоять упорядковані потреби й інтереси, вони, окрім іншого, надають актам реалізації норми відповідної спрямованості.

Як слушно зазначає Г. Мальцев, у суспільній історії є немало прикладів того, що хтось роз'яснює, розплющує очі окремим людям, соціальним групам на їх власні інтереси. Тому практика соціального регулювання формується під дією добре, середньо, погано усвідомлених інтересів, сильної, середньої й слабкої зацікавленості людей у результатах своєї діяльності [7, с. 270].

Отже, правова ідеологія з часом має стати своєрідним світоглядом кожного громадянина, який спроможний сформувати й утвердити законотворчість як індивідуальну, колективну (групову чи корпоративну) і національну рису, утвердити індивідуальну та колективну правосвідомість як єдину, уніфіковану, стандартизовану, тобто як таку, що не протистоїть одна одній. У своєму модельному вимірі така ідеологія може розглядатися як загальнонаціональна й ліберальна водночас, тобто така, що орієнтується на ринкові цінності, самодостатню особистість і європейські стандарти життя, тобто утверджує тотожність народовладдя й демократії як своєрідну властивість соціального розвитку [9, с. 13].

По-перше, ця ознака має стати вирішальною в частині утвердження України як демократичної країни. По-друге, право має бути спрямоване на врегулювання не суспільних, а соціальних відносин, адже принципова відмінність полягає в тому, що суспільні відносини формуються

на пріоритеті економічної сфери як безумовно визначальної, тоді як соціальні відносини передбачають рівність основних сфер життєдіяльності за безумовного пріоритету прав і свобод людини та громадянина [4].

Не менш важливе завдання, що покладається на правову ідеологію, полягає в її здатності до нормативно-правового, а значить – і соціально-політичного, інноваційно-технологічного конструювання вітчизняного та європейського простору відповідно до національних інтересів, тобто формування позитивного іміджу України як держави.

У такому розумінні, що є її ключовим завданням, правова ідеологія спроможна дії влади, держави загалом доповнити соціально-інноваційним потенціалом, що дозволяє запустити самоорганізаційні процеси в діях держави й суспільства, стати своєрідним бар'єром на шляху некритичного перенесення західних правових стандартів на вітчизняне тло, налагодити процес законотворчості в його відповідності соціальним реаліям щодо інноваційно орієнтованих національних перспектив розвитку, чим послугувати процесу формування внутрішньо несуперечливого правового поля, подолання його колізій і суперечностей, становлення його як системного, принаймні в контексті наближення до стандартів інформаційного суспільства [10, с. 89]. При цьому правова ідеологія, виконуючи свої головні завдання, не має втрачати свого нормативного статусу, що, з одного боку, забезпечує її від декларативності, а з іншого – актуалізує її як засіб корекції законодавства з правовими інтересами різних суб'єктів діяльності, децентралізації влади, засіб розроблення та забезпечення ефективного функціонування єдиного механізму врахування й інтеграції загальнонаціональних, регіональних і місцевих інтересів, самоорганізаційних засад у єдиному правовому просторі тощо.

Функціональне призначення правової ідеології в контексті реалізації її мети вбачається в цілеорієнтуванні, адаптації й інтеграції, забезпеченні регулятивного впливу, формуванні масової й індивідуальної свідомості на засадах конституційно визначених норм права. Правова ідеологія як теоретична основа й структурний елемент правової політики держави здійснює систематизуючий вплив на формування правосвідомості суб'єктів права, змісту їхньої діяльності, чим сприяє забезпеченню стабільності соціальних відносин.

Не менш важливе значення правової ідеології полягає в задоволенні потреб суб'єктів юридичної практики як суб'єктів права, до яких, за усталеною дослідницькою класифікацією, належать органи державної влади й органи місцевого самоврядування; громадські об'єднання; посадові особи держави, органів самоврядування та громадських організацій; фізичні особи (громадяни, іноземці й особи без громадянства) [3, с. 113].

Слід відмежовувати правову ідеологію від інших елементів правосвідомості, адже правова ідеологія формує в громадян цілісне сприйняття правової дійсності, цілей, способів і завдань правового регулювання суспільних відносин і всієї правової системи країни. Натомість усе, що пов'язано із суто психологічним сприйняттям права, є основою такої складової частини правосвідомості, як психологія права, що містить у собі ірраціональні компоненти [6, с. 26].

Правова ідеологія, на думку М. Недюхи, дозволяє забезпечити цілісність вітчизняного правового простору, його системність шляхом налагодження та забезпечення процесу продукування, виробництва та застосування закону відповідно до особливостей інноваційного розвитку українського суспільства, нормативно-правового регулювання соціальних відносин, забезпечити єдність закону й соціальної практики (що традиційно покладається на право), а також забезпечити позиціонування України як демократичної країни, правової держави та громадянського суспільства в європейському та світовому співтоваристві народів і держав. Поки що діяльність України пов'язується виключно з державою чи органами державної влади, тоді як роль організацій громадянського суспільства, передусім неурядових, підприємницьких структур, фізичних осіб зведена до мінімуму [10, с. 87].

Ми солідарні з вітчизняними дослідниками в тому сенсі, що правова ідеологія, набуваючи ознак як поточного, так і перспективного виміру, спроможна слугувати своєрідним критеріальним чинником утвердження законності й правопорядку як у стратегічному, цілеорієнтуючому сенсі, так і в тактичному (реалізація ухвалених законів, засіб унормування інноваційно орієнтованого соціального простору, що не може не позначатися на статусі права як системи соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання й виконання яких забезпечується державою) [17, с. 5]. Саме тому правову ідеологію доцільно розглядати як сукупність концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, морально-етичних і правових норм, що сприяють зміцненню й утвердженню правомірних засад інноваційно-технологічного забезпечення функціонування держави й суспільства, позиціонування країни в європейському й світовому просторі.

Головним завданням правової ідеології, на наш погляд, є забезпечення функціонування держави як інноваційної соціотворчої структури, що верифікується ефективністю її економічної та владно-розпорядницької діяльності, демократичністю політичного режиму, престижністю (сприйнятливостю) рішень і дій, здатністю до соціальної мобілізації та справедливої винагороди. Отже, правова ідеологія, виходячи зі світового досвіду, має позиціонувати державу як сукупність певних визначальних чинників, передусім національних інтересів, соціального розвитку, демократії, соціальної мобільності та справедливої винагороди.

Для реалізації прийнятих норм права створюється спеціальний механізм, а також визначаються державно-правові інститути щодо запровадження норм права в практичну діяльність. Але навіть тоді, коли з якихось причин державні інститути не можуть творити «право», воно не втрачає свою цінність і продовжує діяти. У цьому разі дію права забезпечує його ідея, дух.

Дослідник С. Сливка зауважив, що існує істотна різниця між духом права та літерою закону. Так, літера закону відображає обов'язковий припис поведінки особи, незважаючи на її внутрішню реакцію, а дух закону спрямований на відображення ідей законодавця. Отже, дух закону є значно складнішим від літери закону, хоча вони одне одного доповнюють. У цілому дух закону виражає історично зумовлену мету літери закону. Усупереч духові права часто виступають відомчі нормативні акти, що спрямовані на суб'єктивне тлумачення закону. У цьому разі дотримуються літери закону, а дух права змінюють або взагалі ігнорують [15, с. 53, 54]. С. Сливка вважає, що дух людини міститься в її думках, словах, які скеровують її на певні вчинки. У будь-яких випадках спочатку проявляє себе дух, а потім – дія. Також у кожній дії можна більш-менш визначити дух, який часто втілюється в мотивах, меті тощо [14, с. 47]. Отже, людський дух є одним із головних чинників формування суспільної думки та діяльності, зокрема ідеології.

Ідеологічна функція, імплементуючись у державний механізм, стає фундаментальною для держави, базовою основою якої є природне право, що органічно пов'язане з усією цілісністю світової цивілізації, має велике значення в реалізації прав людини, у побудові правової держави. Відбувається підміна цієї функції на культурну функцію, на чому ми зупинялися в попередніх підрозділах дослідження, яка полягає у створенні гарантій реалізації культурних прав і свобод людини й громадянина: права на освіту; свободи літературної, художньої, наукової й технічної творчості; права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; свободи віросповідання й інше [16, с. 22].

Висновки. Таким чином, дослідивши особливості ідеологічної функції права в сучасній правовій системі України, можна зробити деякі висновки.

1. Держава не повинна нав'язувати суспільству диктатуру якоїсь однієї ідеології, що спирається на силу влади, яка відображає інтереси певних класів або соціальних угруповань людей.

2. Виходячи з конституційного принципу багатоманітності, ідеологічного плюралізму, слід звернути увагу на те, що нині дуже поширеним є уявлення про так звану деідеологізацію науки, політики, конституцій, узагалі суспільного життя. Державницька позиція має бути спрямована на створення умов щодо виховання у свідомості людей, суспільства в цілому ціннісних духовних орієнтирів. Ідеологічна багатоманітність має ґрунтуватися на пріоритетності загальнолюдських ідеалів, утілених у праві.

3. Особлива роль у державній реалізації ідеологічної функції права належить юридичній науці, зокрема теорії держави й права – фундаментальній юридичній дисципліні загальнотеоретичного характеру й значення не тільки в межах юриспруденції, а й в усій системі наукового пізнання в цілому.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 578 с.
2. Барулин В. Российский человек в XX веке : Потери и обретения себя / В. Барулин. – СПб. : Алетей, 2000. – 431 с.
3. Боброва Н. Конституционный строй и конституционализм в России. Монография / Боброва Н.; Под ред.: В. Лучин. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 264 с.
4. Генсек Венеціанської комісії: В Україні нехтують правовими нормами, якщо вони є перешкодою для політичних цілей // Дзеркало тижня. – 2007. – 16 – 22 червня. – № 23 (652).
5. Гірц К. Інтерпретація культур: вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарової. – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.

6. Луцький А. Правова ідеологія в системі правової свідомості / А. Луцький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Сер. : Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 25–27.
7. Мальцев Г. Социальные основания права / Г. Мальцев. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 800 с.
8. Монбриаль Т. де. Действие и система мира / Т. де Монбриаль ; пер. с франц. – М. : Московский государственный институт международных отношений (Университет) ; «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 488 с.
9. Недюха М. Правова ідеологія у контексті парадигми українського державотворення / М. Недюха // Трипільська цивілізація. – 2012. – № 8. – С. 11–15.
10. Недюха М. Правова ідеологія українського суспільства: інноваційний потенціал процесу соціальних змін / М. Недюха // Політичний менеджмент № 59. – 2013. – С. 86–94.
11. Пшидаток В. Трансформация правосознания и правовых ценностей в условиях становления демократии и гражданского общества в современной России : автореф. дисс. канд. юрид. наук / В. Пшидаток. Ростов-на-Дону, 2007. – 30 с.
12. Радько Т. Функции права : [монография] / Т. Радько, В. Толстик. – Н. Новгород : Изд-во НВШ МВД РФ, 1995. – 106 с.
13. Семенов В. Актуальные проблемы теории правосознания, его ценностных ориентиров / В. Семенов. – Ставрополь : Изд-во Ставроп. гос. Ун-та, 2000. – 107 с.
14. Сливка С. Природа та надприродне право: у 3-х частинах. – Ч. 1 : Природне право: історико-філософський погляд / С. Сливка. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.
15. Сливка С. Юридична деонтологія: підручник ; [вид. 3-тє, перероб. і доп.]. – К. : Атіка, 2006. – 296 с.
16. Ткачова Н. Ідеологічна функція держави та її роль у правовому регулюванні суспільних відносин / Н. Ткачова // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 21–26.
17. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 5. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. – 736 с.